

Yakup Atamer Aykaç*

Metabolik İlişkilene ve Coğrafyanın Kapitalist Kaderi *Metabolic Relations and Capitalist Destiny of Geography*

Öz

Coğrafyaya atfedilen kaderi belirleyen olma vasfı, insanların hem bireysel hem de kolektif özneler olarak yapıp edebileceklerinin ve hayatlarında değiştirebilecekleri sorunların sınırının, içine doğulan ulusun yahut toplulukların sınırları ve kültürel koşulları tarafından çoktan belirlendiğini ima etmektedir. Bu deyişin kabul edilmesi, tarihsel-kültürel koşulların değiştirilemeyen aşkın birer yasa gibi insan hayatını belirleyen yasalar olduğunun da kabulü demektir. Bu çalışmada, bu değiştirilemez aşkın anlatının yerine kapitalist toplum ilişkilerinin belirleyiciliğinin konulduğu ve o ilişkilerin de tarihsel ve dolayısıyla deyişime açık olduğunun altının çizilmesi hedeflenmektedir. Bunu yapabilmek adına, coğrafya kavramını anlamlandırmak için, K. Marx'ın "metabolik ilişki" tartışmasına başvurulacak, kader kavramının sınırlarının belirlenmesi için kapitalist üretim biçimi altında aşkın bir yasa olarak kaderin ne anlama geldiği Mark Fisher'ın "kapitalist gerçekçilik" kavramı etrafında tartışılacaktır. Çalışma, coğrafyanın kader olmadığını iddia edecek ancak eğer kader olabileceksa dahi hem kader hem de coğrafya kavramlarının tarihsellik merkezinden baştan aşağı yeniden tarif edilmesi gerektiğini savunacaktır.

193

Abstract

The position of being the determinant of destiny which is attributed to the geography, implies that the limit of the social problems that people both as individuals and collective subjects can overcome is determined by the cultural conditions and the limits of the societies or nations in which they are born into. Accepting this phrase as it is also means accepting historical-cultural conditions as they are unchangeable transcendental laws that determine the features of lives of people. In this study, emphasizing the decisiveness of capitalist social relations and their historicity, thus their openness to change is aimed instead of the mentioned unchangeable transcendental laws. In order to achieve this, there will be made reference to the discussion of "metabolic relationship" which is coined by Marx in order to make sense of the concept of geography and also in order to determine the borders of the concept of destiny in related phrase, the meaning of destiny under the conditions of the capitalist mode of production will be discussed around the concept of "capitalist realism" coined by Mark Fisher. Finally, this study will claim that geography cannot be considered as destiny, however even if it can be considered as such, both the concepts of geography a destiny will have to be re-formulated with emphasizing historicity as their center.

Anahtar Kelimeler

Metabolik ilişki, kapitalist kapma, kapitalist gerçekçilik, yabancılaşma

Keywords

Metabolic relation, capitalist capture, capitalist realism, alienation

* Hacettepe Üniversitesi, atamer.ayka@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0543-9381.

Giriş

“Coğrafya kaderdir” deyişine inceleme amaçlı yaklaşıldığında ilk göze çarpan, deyişin işaret ettiği kuvvetlerin ve onun tarihinin Türkiye’ye özgü olduğu ve yalnızca Türkiye bağlamından anlamlandırılabilirliği.¹ Oysaki 21. yüzyılın küreselleşmiş “sermaye imparatorluğunda” (Wood, 2016) herhangi bir olgunun yalnızca bir ülke bağlamında tikel merkeze alan bir bakış açısıyla ele alınmasının sonucu ancak o olgunun eksik bir okumasına yol açmak olabilir. Bundan dolayıdır ki bu makale ilgili deyişin günümüzde ifade ettiklerini ve edebileceklerini ele alırken bağlamını saf bir tikel bakıştan uzakta tutacak ancak bunu yaparken evrensel bakış açısının yol açabileceği “soyutlamanın şiddeti” (Sayer, 1987) tuzağına düşmekten de kaçınmaya çabalayacaktır. İleride de görebileceğiniz gibi, doğuşu ve bugüne kadar ele alınışı itibarıyla Türkiye’ye özgü gibi görünen bu söylem ve söylemin bağlamı, çağdaş dünyada siyasal olarak aslen hiç de tikel olmayan ve evrensel düzlemde “solun melankolisi” (Traverso, 2018) denebilecek bir duygu durumunun bağlamıyla direkt olarak örtüşmektedir. İlk olarak burada tikel-evrensel meselesine kısaca değinilmesi makalenin seyri açısından büyük bir öneme sahiptir çünkü tüm makale boyunca tikel ve evrensel öğelerin nasıl kesişip işlerlik kazandığı yazının biçimselliğinde sürekli gözlemlenebilecektir. Tüm makale boyunca ilgili deyişin işaret ettiği kuvvetlerin hem Türkiye tikelliği bağlamı hem de evrensel düzlemdeki izdüşümü belirli bir sıra önceliği güdülmeden işlenecektir. Bu yapısal seçimin sebebi meselenin ampirik düzleminde tikel yahut evrensel boyutunun belirli bir önceliği olmamasıdır. Küreselleşen sermaye imparatorluğunun en kritik özelliklerinden biri artık herhangi bir mefhumun ne tamamen tikel ne de tamamen evrensel düzlemde işleyebiliyor olmasıdır. Ancak elbette ki okumakta olduğunuz çalışmanın yegâne amacı bu diyalektik hareketin gözler önüne serimlenmesi değildir. “Coğrafya kaderdir” derken hem pejoratif hem de akademik bağlamda genel olarak hangi bağlam ve kolektif duygu durumları anlaşılacaktır, bu anlamlandırmaların sebepleri nelerdir ve bu hâkim literatür ve pejoratif anlamlandırmaya eleştirel yaklaşan argümanlar hangi bağlam ve kavram setlerinden yola çıkılarak kurulabilir; çalışmada aslen bunların üzerinde durulmaktadır. Bu mefhumların analitik bir şekilde ortaya koyulabilmesi adına öncelikle “coğrafya” ve “kader” kavramlarının bugünün hâkim literatür ve pejoratif bağlamında hangi kuvvetlere işaret etmekte olduğu ayrı ayrı ancak ilişkili bir biçimde ortaya koyulacaktır. Sonrasında ise yine ayrı ayrı ve aynı zamanda birbirleriyle ilişkili bir biçimde bu iki kavramın bugünün küresel sermaye imparatorluğunda aslen hangi maddi kuvvetlere işaret ettiği tartışılacak ve sonuç bölümünde tüm bu kavramsal tartışmanın ardından baştaki sorunsala geri dönecektir: “Coğrafya kader midir?” sorunsalına. Ancak bu geri dönüş ile beraber yapılan kavramsal tartışma sayesinde cevap olarak başta ortaya çıkan bağlam ve kuvvetlerden çok daha farklı bir anlam çıkacaktır. Bu izleğin takip edilebilmesi adına öncelikle ilgili deyişin kapitalist makine tarafından evrensel düzlemde işlenen belirli bir anlatıyla nasıl uyumlu işlediğine bakılacak ardından da bu kapitalist anlatıya alternatif bir biçimde ilgili deyiş nasıl ele alınabilir, bu sorunsala eğilecektir.

Coğrafyanın Kader ile Kapitalist Kapılması

Makaleye başlarken ilk olarak ele alınması gereken, çalışmanın merkezinde duran ilgili deyişin içinde coğrafya ve kader kavramlarının nasıl ve hangi şekillerde işlerlik kazandıklarıdır. Bunun yapılabilmesi için öncelikle kısaca bağlamdan bağımsız olarak coğrafya kavramının ele alınmış biçimlerine kısaca bir göz atmakta oldukça fayda var. Coğrafya kavramının en temel tanımlanış şekli onun “yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşeri, siyasal yönlerden inceleyen bilim dalı” (TDK, 2021) olduğudur. Elbette ki coğrafya böylesine basit bir tanımlamadan ibaret olmayıp, tarih boyunca coğrafya kavramının içinde öne çıkarılan perspektiflerde farklılıklar baş göstermiştir. Bu farklı paradigmalarda içinde “çevresel determinizm, posibilizm, peyzaj paradigması, pozitivist yaklaşım, Marksist coğrafya” gibi farklı paradigmalarda saymak mümkündür (Özgen, 2010). Ancak çalışmanın konusu olan deyişte coğrafya kavramının belirleyeni olan kader kavramı gereği, coğrafya kavramına ilişkin geliştirilen yaklaşımlar arasında çevresel determinizm ve Marksist coğrafya paradigmaları, diğer paradigmaları hem nispeten kapsamakta hem de ayrıca önem kazanmaktadır. Bu paradigmalarda ayrıca önem kazanma sebebi hem ilgili deyişin hem de küreselleşmiş kapitalist dünyanın özelinde coğrafya ve kader kavramlarının determinist düşünce içerisinde belirli bir kuvvete sahip olmasıdır. Hem Türkiye’nin tikel bağlamında hem de küresel kapitalist üretim biçiminin evrensel bağlamında coğrafyanın kader oluşu belirli bir determinist momente işaret eder. Ancak bu momente yalnızca işaret edilmesi durumunun anlaşılması açısından yeterli değildir. Derinlemesine açıklanması gereken, kapitalist makinenin determinist düşünce ile tarihsel olarak nasıl bir bağ kurmakta olduğu ve bu bağın gerek tikel gerek evrensel düzlemde nasıl farklılaşarak işlediğidir. Bu işleyişi anlayabilmek için çevresel determinizme geçmeden önce kapitalist makinenin belirli bir determinizmin üstlenilmesinden bir diğer determinizmi üstlenmeye nasıl geçebildiğini görmek gerekir. Bu geçiş şöyle özetlenebilir; tanrının determinizminden mekanik bilimin determinizmine.

Çok değerli üç bilim insanı Richard C. Lewontin, Steven Rose ve Leon J. Kamin’in kaleme aldığı *Genlerimizden İbaret Değiliz: Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası* adlı eşitsizliklerin tarihsel olarak nasıl meşrulaştırıldığını gösterdikleri çalışmada tanrısal determinizmden bilimin mekanik determinizmine nasıl geçildiği şöyle özetlenebilir:

“Sonuç, burjuva toplumunun meşrulaştırıcı ideolojisinin biçimini sonsuza dek değiştirmek oldu. Her şeyi görkemli ve güzel kılan, ister şatosundaki zengin bir hükümdar ister fakir bir köylü olsun her insanın konumunu belirleyen tanrı söylencesine artık inanılmayacaktı; egemen sınıf tanrıyı tahtından indirmiş, yerine bilimi koymuştu. Aslında, hala toplumsal düzenin insan dışı güçler tarafından belirlendiği düşünülüyordu ancak bu güçler artık tanrısal değil doğaldı. Toplumsal düzenin bu yeni meşrulaştırıcısı eskisinden de zorlu ve elbette, o günden bugüne de bizimle olmaya devam ediyor.” (2019, s. 78)

Yazarlar, tarihsel olarak eşitsizliklerin nasıl meşrulaştırıldığını ortaya dökerken, kapitalist üretim biçiminin kendisine meşruiyet yaratmak amacıyla artık yalnızca “tanrının buyruğu

budur” cümlesinin nasıl yetersiz kaldığını ve “bilimin kendisi eşitsizliğin doğal olduğunu kanıtıyor” şiarının bu yetersizliği kapattığını bu cümlelerle özetliyorlar. Yazarların bakış açısına göre feodal üretim biçiminde toplumsal düzenin devamını sağlayan ve artı değeri üreten sınıfların artı değerine el konulmasını meşrulaştıran en önemli etken, bu düzeni sağlayanın tanrı olduğu fikriydi. Tanrı ve onun buyrukları, varolan düzenin korunmasını sağlayan en kuvvetli determinist kuvvetler bütünü olarak işlemekteydi. Ancak yine yazarlara göre kapitalizmin doğması ve onunla beraber gelişen kapitalist toplumda ortaya çıkan teknik ve toplumsal yeniliklerle beraber düzeni koruyanın yalnızca tanrının buyrukları olduğu tezi kuvvetini yitiriyordu. Onun yerini davranış bilimleri, sosyobioloji ve IQ alanındaki gelişmelerle beraber artık tamamen bilim ama özel olarak mekanik bir bilim anlayışı alıyordu. Yazarların çalışmalarında sayısız örneklerini sunduğu üzere belirli bir bilim anlayışı artık meşruiyet yaratımında tanrının yerini alıyordu. IQ seviyesi düşük olanın toplumun en zahmetli işlerini yapmasının doğal olduğu tezinden (Lewontin ve diğerleri, 2019, s. 115), insanların kafataslarının şekillerine göre suça meyilli olup olmadığını bulan (Lewontin ve diğerleri, 2019, s. 81) kriminoloji disiplinine değin toplumsal düzenin halihazırdaki eşitsizlik ve adaletsizliklerini biyolojik determinizme bağlayan yeni bir kuvvet doğmuştu. Burada serimlenen tarihsel süreçten kolayca anlaşılacağı üzere, tanrısal aşkın bir determinizm yerini mekanik biyolojik indirgemecilikle beraber bilimsel bir determinizme bırakıyordu. Burada bizim çalışmamızı asıl ilgilendiren kısım tam da bu “yerine bırakma” sırasındaki değişim hareketidir. Kapitalist üretim biçimi henüz daha küreselleşmemişken de küreselleşebildiği dönemde de kendi meşruiyetini yeniden üretebilmek için bir determinizmi kendisinin hizmetine sunmaktan bir diğer determinizmin meşruiyet yaratıcı kuvvetlerine geçiş yapabiliyordu. “Coğrafya kaderdir” deyişinin kuvvetle yeniden ürettiği belirli bir çevresel determinizmin nasıl işlerlik kazanabildiğini anlamlandırabilmek için kapitalist üretim biçimi ve onun ürettiği kapitalist toplumun söylemsel ve kültürel kodları nasıl bir maske gibi değiştirebildiğini göstermek gerekir. İşte yukarıda örneği verilen bu kapitalist yetiyi kapitalizmin “kapma, kodlama ve yeniden-kodlama” kavramları ile anlamlandırmak mümkündür. Bu kavramları genel anlamıyla tarif etmek gerekirse, kapitalist üretim biçiminin kendi varlığını devam ettirebilmek adına ya yeni yarattığı kimi inanç, arzu ve kültür öğelerini kendisinin devamı için işlerliğe sokması yahut önceden olagelen bu öğeleri kendi zorunluluğu adına yeniden üretmesidir (İlgili kavramın Apple marka ürünler üzerinden örneklendirilmesiyle açıklanan bir örnek için bkz. Pfeifer, 2017). Kapitalizmin bahsedilen kuvvetlerini anlamlandıramadan coğrafya kaderdir deyişinin işaret ettiği çevresel determinizmin ne bağlamı anlamlandırılabilir ne de tarihsel olarak anlaşılır kılınabilir. Kapitalist üretim biçiminin ilgili yetilerinin anlaşılması, “coğrafya kaderdir” deyişinin tikeldeki bağlamı ile evrenseldeki tarihselliği arasında bağ kurulabilmesine de olanak sağlar.

Mesele kapitalist üretim biçiminin kapma, kodlama ve yeniden-kodlama meseleleri olduğunda, bu kavramları ortaya atan ve kuran isimler olan Gilles Deleuze ve Felix Guattari’ye başvurarak kavramsal tartışmayı biraz daha açmak gerekir. Kendilerinin düşünce yaşamları boyunca her daim Marksist kaldıklarını iddia eden Deleuze (Deleuze, 2013, s. 181), Marksizm

ifadesini pek alışık olmadık bir şekilde kuruyordu. Diyalektik düşünceye karşıt bir pozisyon-
dan ve oldukça tartışmalı bir şekilde Marksist kaldığını iddia eden (Deleuzeyen ve Marksist
düşüncenin bir arada okunduğu bir çalışma için bkz. Thoburn, 2003) ve vefat ettiği sırada
Marx'ın İhtişamı adlı kitabı üzerinde çalışan Deleuze'ün kendine Marksist demesinin başlıca
sebebi siyasal ve toplumsal düzlemde meydana gelen her türlü olay ve durumun sermayenin ona
olan etkisini es geçmeden ele alınması gerektiğine dair olan inancıydı (Roffe, 2010, s. 35). Ona
göre sermayenin kültür ve inançlar düzlemindeki çok kritik bir yetisi, onun hayatta kalması,
büyümesi ve bu hareketi yeniden üretmesi hususunda hayati bir mahiyete sahipti; kültürel ve
toplumsal inançları kendi varlığı adına kapması, kodlaması ve yeniden-kodlaması (Deleuze
ve Guattari, 2000, s. 33). Sermaye, kendisi belirli bir alana etki etmeye başlarken o alandaki
inançları, kültürel alışkanlıkları ve ritüelleri zorunlu olmadıkça asla tamamen yıkıp yerine
yenilerini getirmiyordu. Yeni yeni etki etmeye başladığı pre-kapitalist toplumlarda halihazırda
varolan verili kültürel ve toplumsal kodlardan kendisinin yeniden üretimini sağlayabilecek
potansiyele uygun olanları modifiye ediyor ve küçük değişikliklerle öncekinden daha kuvvetli
bir biçimde üretiyordu. Bu sayede hem tarihsel olarak aniden yıkımının şok edici etkilere sahip
olacağı kültürel kodları yok edip kendisine de gösterilebilecek tepkilerden sıyrılıyordu hem
de kendisinin olmazsa olmaz zorunluluklarını (Akbulut, 2009, s. 178) gerçekleştirebiliyordu.
Elbette bu demek değildir ki kapitalist üretim biçimi kendisinin yeniden üretimini öncelikli
olarak inançlar ve kültürel kodlara bağlı kalarak yapıyordu. Sermaye ve onun üretim şeklinin
devamlılığı temel olarak kârın maksimize edilmesi zorunluluğu, artı değer birikiminden ziyade
tekrar yatırıma geçirilmesi zorunluluğu, piyasaların var olma zorunluluğu, emeğin üretken-
lik kuvvetinin sürekli geliştirilmesi zorunluluğu ve üretim maliyetini mümkün olan en düşük
seviyede tutmak gibi belirli maddi zorunluluklara dayanıyordu. Ancak bu maddi süreçlerin
sürekli işler olmasını sağlayacak kültürel ve toplumsal inançların varlığı elzem, lakin değişmez
değildi. Gerektiğinde bir kültürel kod bozulup yerine bir başka kod yeniden-kodlanabilirdi.
Örnek verecek olursak, Weber'in çok ünlü *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (2002)
çalışması da ancak bu minvalde okunabilir demek yanlış olmayacaktır. Çalışmayı teşvik eden
ahlak anlayışı kapitalizmin ruhu idiye şayet, kapitalist üretim biçiminin ruhu semavi dinlerde
insana atfedilen ruhun aksine ikame edilebilir ve yerine sürekli o dönemin birikim rejiminin
gerektirdiği ruh ne ise onu koyabilir bir yapıya sahipti. Peki kapitalist üretim biçiminin bu kap-
ma, kodlama ve yeniden-kodlama bağlamı ne şekilde 'coğrafya kaderdir' deyişinin çehresiyle
ilgili hale geliyor?

Öncelikle "coğrafya kaderdir" deyişinin Türkiye'deki pejoratif bağlamında nasıl işledi-
ğine değin birkaç örnek vermek gerekiyor. Yeni dijital medya içinde önemli bir yapıya sahip
olan 140 Journos ekibi, uzun bir aradan sonra Türkiye ekonomik ve siyasal yapısına dair
bir video-yapıt ile geri döndü. Bu yapıtın ana tezi, Türkiye'de ekonomik ve siyasal süreçlerin
bir sarmal gibi belirli dönemlerde tekrar ettiği. Bu tez bağlamında video-yapıtın başlığı da
"tarih tekerrür" olarak belirlenmiştir. İlgili yapıtın içinde sonlara doğru bir röportajda şu
sözler sarf edilmektedir: "Sizin de bir belgeseliniz var (yapımcı ekibe yönelik söyleniyor), işte

coğrafya kaderdir diye, yani belli şeyler aşılamıyor. Türkiye dönüyor dolaşiyor aynı yere geliyor.” (2021) Röportajı veren kişi daha sonra bir anısını anlatırken yine Türkiye’de kamuoyu ve entelektüel alanda önemli bir figür olan Çetin Altan’ın dediklerini anlatıyor ve orada da Türkiye bir don lastiğine benzetiliyor ve deniyor ki, “ne kadar çekerseniz büyüdü sanırsınız ama aslen bıraktığınız anda aynı yere döner”. Türkiye’nin tikel bağlamında pejoratif olarak yeniden üretilen ve oldukça kuvvetli olan “coğrafya kaderdir” deyişi, Türkiye’de toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel kimi şeylerin kökten olarak asla değişemeyeceği ve bunun böyle kabullenilmesi gerektiğine referans vermektedir. Yine akademide de, kimi yönlerden farklılaşarak da olsa, bu deyişin ilgili kuvvetinin yeniden üretimine kasten yahut farkında olmadan destek olunmaktadır (bkz. Bağış, 2017; Durmuş ve Kenan, 2016). İşte tam da bu tikel düzlemdeki kuvvet, çevre kapitalist ülkelerden biri olan Türkiye’de, küresel kapitalist üretim biçiminin evrensel düzlemde ürettiği “şeylerin radikal olarak asla değişemeyeceği” ruhuyla yan yana durmakta, birbirini üretmekte ve örtüşmektedir. Deyişin işaret ettiğine göre, küresel düzlemde her nasıl ki ‘tarihin sonuna gelinmiş’ (Fukuyama, 2006) ve kapitalist toplumsallık tarihin sonunu getirmiş ise, Türkiye’nin tikel bağlamında da tarih zaten evrensel düzlemde olduğundan çok daha öncesinde sona ermiştir. Bir yenilik ve radikal bir değişimin ne tasavvuru mümkündür ne de aktüalize edilmesi. Deyişin kuvvetlerine göre, Türkiye, aynı olanın sürekli tekrar ettiği kısır bir sarmallıktan öteye gidemeyecektir. Tüm bunlar dikkate alındığında determinist düşüncenin küresel kapitalist üretim biçimi ile ilişkisi ve onun toplumsallığı şöyle özetlenebilir; Yukarıda ifade edildiği gibi pre-kapitalist üretim biçimlerinde meşruiyetin yeniden üretimini sağlayan tanrısal düşüncenin determinizmi, yerini kapitalist üretim biçiminin evrensel bağlamda gelişmesi ile bilimsel determinizme bırakmıştı. Ancak kapitalist üretim biçiminin meşruiyet üretme mekanizmalarından biri olarak öne çıkan işletme disiplini hep söylendiği gibi, meşruiyet yalnızca evrensel bağlamda sağlanamazdı ve bundan ötürü “küresel düşün yerel hareket et” stratejisinin işletilmesi gerekirdi. Yani yerel bağlamlarda da toplumsal ve ekonomik düzenin değişemeyeceği ve değiştirmek için atılan adımların atıl kalacağı söylemi ya yekten üretilmeliydi ya da varolan söylemler bu bağlam doğrultusunda kapılmalıydı. Ancak bu bağlamda düşünüldüğünde, “coğrafya kaderdir” deyişinin güncel kuvvetinin küresel kapitalist toplumsallıkla örtüşmekte olduğu gözlemlenebilir. Artık Türkiye toplumsallığında coğrafya kavramı başta ifade edildiği gibi basitçe “yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşerî, siyasal yönlerden inceleyen bilim dalına” değil, kapitalist üretim biçimi ve onun ürettiği toplumsallığa işaret etmektedir. Semavi dinlerde oldukça farklı anlamlara ve tartışmalara sebebiyet vermiş kader kavramı ise, “kapitalist gerçekçiliğin” (Fisher, 2021) tarihin sonunu getirdiğinin tikel bağlamda vücut bulmuş halidir. Coğrafya kavramı, sermayenin kavram ve deyişleri, kültür ve inançları kodlama ve yeniden-kodlama yetisi gereği sermaye imparatorluğunun çevre ülkelerden birindeki toplumsal yapıdan başka bir anlama gelmeyecek şekilde işlemektedir. Kader gibi pre-kapitalist toplumlarda farklı anlam, işlev ve tartışmalara sebebiyet vermiş bir kavram ise, yine Türkiye tikelliğinde sermaye tarafından yeniden kodlanmış ve kapitalist gerçekçilik, tarihin sonu ve “yeni olanın asla ortaya çıkamayacağı” anlamlarından başka bir anlama ge-

lemeyecek şekilde yapılanmıştır. Hem pejoratif hem de hâkim literatürde bu söylemin bahsedilen kuvveti sürekli yeniden üretilmektedir. Ancak başta da belirtildiği üzere bu çalışmanın ana meselesi, en az “coğrafya kaderdir” deyişinin pejoratif ve hâkim literatür düzleminde nasıl işlediği kadar aynı zamanda tarihsel maddeci bağlamda ne anlama geldiğinin de ortaya konulmasıdır ve çalışmanın ikinci bölümü bu araştırmaya dayandırılacaktır.

Coğrafya, Metabolik İlişki ve Kapitalist Gerçekçiliğin Sonu

Coğrafya kavramı ve yanına getirilen kader kavramının belirleyiciliği ile günümüz Türkiye tikelliğinde işaret edilen küresel düzlemde işleyen kapitalist gerçekçilik ile nasıl örtüşüğünü açıkladıktan sonra sıra, kapitalist gerçekçiliğin dışında kalabilen ancak coğrafya kavramının önemini yadsımayan bir “coğrafya kaderdir” deyişini nasıl ele alabiliriz meselesine gelmelidir. Kapitalist gerçekçiliğin dışında bir uzam ve zaman tahayyül etmek gerektiğinde, 19. yüzyıldan bu yana hayal gücünün en büyük “ufku” (Dean, 2012) halen Marx ve onun kapitalizme eleştirel yaklaşımında yatmaktadır. Kapitalist üretim biçimi gibi bulaştığı her kavram ve toplumsal formasyonu kendi zorunluluklarına bağımlı kılan bir uzam ve zamansallık düzeninde, yukarıda detaylıca açıkladığım gibi hem Türkiye hem küresel düzlem içerisinde coğrafya kavramı ve onun işaret ettiği kuvvetler de kapitalist zorunluluklardan azade değildir. Ancak elbette ki, diyalektik düşünce gereği aynı coğrafya ve onun dolayısıyla mekân kavramları üzerinden Marksist bir düşünce geleneği bu kapitalist imlemenin dışında kalarak ve ona eleştirel yaklaşarak kuvvetli bir literatür yaratmıştır (bkz. Lefebvre, 1991) Ancak bu literatür, genel olarak kent-kır ayrımını yadsınamış olsa da kapitalist uzamsallığı kent ve kentte olagelen siyasal-ekonomik olaylar merkezinden okumuştur. Kentin içinde varolan siyasal çatışmalar, kentin oluşumu ve yeniden üretiminde meydana gelen emek ile sermaye arasındaki çatışmaları politik düşüncenin merkezine almış, üstü kapalı yahut açık olsa da coğrafya kavramına siyasal açıdan yaklaştığında odak merkezini kent ve kentin tarihselliği meselesinin dışına çıkaramamıştır². Ancak ben bu çalışmada, kapitalist üretim biçimine eleştireliliği merkezine alan bir coğrafya kavramının tahayyül edilmesini kent-kır ayrımını dahi öncellediğini düşündüğüm bir başka Marksist kavram üzerinden ele almayı öneriyorum; metabolik ilişki ve onun uzamsallık ile ilişkisi. Marx’ın kapitalist üretim biçimi ve onun gıda üretimi ile olan ilişkisini anlamak amacıyla kendi döneminin doğa bilimlerinde olan gelişmeleri incelerken ekonomik ve siyasal bir mefhum haline getirdiği metabolik ilişki teorisi, ancak yine Marx’ın yabancılaşma kuramının çerçevesi anlaşılırsa anlamlandırılabilir. Marx’a göre, insanın varlığını sürekli olarak ürettiği çerçeve en genel soyutlandırılmış bağlamında, “insanlık-emek-doğa” üçgeni içinde vuku bulur. İnsan yaşamını devam ettirebilmek için emek harcayarak doğayı dönüştürmek ve dönüştürdüğü doğa içerisinde ihtiyaç ve arzularını üreterek yaşamını sürekli olarak yeniden üretmektedir. Kapitalist üretim biçimi ise, bu üçgeni “yabancılaşmış insanlık-yabancılaşmış emek-yabancılaşmış doğa” üçgenine çevirerek kendisinin varlığını devam ettirebilmektedir (Mészáros, 2006, s. 112) İnsanın kendi ihtiyacını karşılamak için doğayı dönüştürerek ürettikleri artık bir amaç

değil ancak yan etki haline gelir. Artık amaç, sermayenin artı değer üzerinden kâr etmesidir. Sermaye kâr ederken bir yandan da insanlığın yeniden üretimi belli oranlarda karşılanır elbette ancak bu asla birincil amaç değildir. Marx'a göre amaç insanlığın kolektif varlığının devamlılığı olmaktan çıkıp salt kâr elde etmek haline geldiğinde insan emeğine ve dolayısıyla kendine yabancılaşmış hale gelir. Bu kendine yabancılaşma sürecinde doğa ile ilişkisi de artık tamamen alt üst olmuş olan insanlık bir bütün olarak doğa ile yabancılaşmış hale de gelir. Bu yabancılaşma, romantik bir biçimde "eski güzel günlere özlem" şeklinde kavramlaştırılmış değildir. Marx kavramın merkezini "eski artı değer üretilmeyen antik toplumlara özlem" duyulacak şekilde değil, insanın doğa ile ilişkilenecek üretim sürecinde kendi toplumsal emeğine yabancılaşması üzerinden kurar (Harvey, 2018). İnsanın emeğinin biçimleri değiştiğinde, yabancılaştığı kendisi de değişmektedir ancak kapitalist üretim biçimi olduğu müddetçe yabancılaşma bâkidir. Yabancılaşmanın vuku bulduğu üçgenin kendisine doğa kısmını merkeze aldığı kavramsal çerçeve ise metabolik ilişki ile ilintili olan kısımdır. Justus Von Liebig'in kimya ve biyokimya üzerine yaptığı çalışmaları araştıran Marx, yukarıda bahsedilen üçlünün çevresel bir açıdan ele alındığında "insanlık-toplumsal metabolizma-doğanın evrensel metabolizması" şeklinde ifade edilebileceğini açıklar (Foster ve Clark, 2016, s. 3). Liebig'in teorisinde yalnızca gıda üretimi sürecinde insanın toprakla kimyasal alışverişini ifade eden metabolizma kavramı Marx'ın düşüncesinde kapitalist üretim biçimi ve yabancılaşma ile beraber ele alınır ve bu metabolik ilişkide bir yarık oluştuğu iddia edilir. Temel amacın besin üretmek değil kâr elde etmek olduğu kapitalist tarım biçimiyle beraber, doğanın kendi metabolizması ve insanlığın onunla kurduğu toplumsal metabolizma arasında, kapitalist üretim biçimi devam ettikçe onarılması mümkün olmayan bir yarık meydana gelir. Hatta ve hatta bu analizi devam ettiren birtakım Marksistler, küresel iklim krizini bu kavramlaştırma çerçevesinden okurlar ve belirli nedensellik ilişkileri kurarlar (Foster ve Clark ve York, 2011). Özetlemek gerekirse; Marx'ın Liebig'in izinden gittiği patikayı takip eder ve insanlığın kendisi dışındaki doğa ile kurduğu emek ilişkisini toplumsal metabolizma ile evrensel metabolizma arasındaki alışveriş ilişkisi olarak okur isek, bu metabolizma ilişkisinin dengesinin kapitalist üretim biçimi ve onun zorunlulukları ile alt üst edildiği söylenebilir. Doğanın toprak, hava ve su ekosistemleri ile uzun dönemli sürdürülebilirlik ilkesi ile değil de kârın maksimizasyonu ilkesi ile ilişkilendirildiğinde uzun dönemli felaketler kaçınılmazdır.³ Peki bu metabolik ayrık ve ilişki kuramı, coğrafya ve onun kaderlik vasfı ile nasıl ilişkilendirilebilir?

En başta verilen coğrafyanın sözlük tanımına bakıldığında onun ekonomik ve siyasal boyutunun sözlük seviyesinde dahi tanındığını görebiliriz. Ancak ilk bölümde gösterildiği gibi, kapitalist gerçekçilik, "coğrafya kaderdir" deyişindeki coğrafya kavramını, en azından Türkiye bağlamında, kültürel ve aşkın, aşılabilir bir kuvvet olarak tarih üstü bir gerçek olduğu söylemini kodlayarak işlevsel hale getirir. Oysa coğrafya eğer doğal unsurların ("hem insan hem insan-dışı doğalar" (Moore, 2015, s. 83) da içine dahil olduğu yeryüzü uzamının fiziksel, ekonomik, beşeri, siyasal yönlerden ele alınıyorsa, bu uzamı kuran ve belirleyen hem küresel hem de tikel bağlamlarda, yalnız başına olmasa da en etkili unsur kapitalist üretim biçimidir.

Yeryüzünde herhangi bir uzamsallığın oluşumunda ortak olan ve her daim kuvvetli olan en büyük sosyal formasyon biçimi çağdaş sermaye imparatorluğunda kapitalist üretim biçimi ve onun kapitalist toplumsallığıdır. Öyleyse bugün kent-kır-vahşi yaşam biçiminde soyutlanarak genellenebilecek üç farklı uzamsallıktan bahsedilebilirse, bu üç farklı coğrafya formasyonunda birincil etken kapitalist üretim biçimidir ve yukarıda açıklandığı üzere kapitalist üretim biçiminin uzamsallığı bağlamın merkezi olduğunda, toplumsal metabolizma-evrensel metabolizma arasındaki ilişki ve metabolik yarık kavramsal olarak kritik bir mahiyete sahip hale gelir. Bundan ötürüdür ki, günümüz çağdaş sermaye imparatorluğunda bir merkez yahut çevre kapitalist ülkenin (Wallerstein, 2004) coğrafyası mevzubahis olduğunda o coğrafyanın mekânsallığının birincil belirleyicisi değiştirilemez ve aşkın bir kültürel değil, o coğrafyanın sermaye imparatorluğunda hangi misyonları üstlendiği ve bu misyonlar gereği nasıl şekillenip daha sonrasında şekil verdiğidir. Madenlerinden kentlerine, ekolojik çevre müdahalesi güdülen HES bölgelerinden (Erensü ve Evren, 2016) bürokrasinin ve devletin uzamsal merkezini kurduğu başkentine değin Türkiye coğrafyasını, Türkiye'ye özgü birtakım kültürel aşkın yasalar değil, yukarıda açıklandığı üzere kapitalist üretim biçimi ve onun sermaye imparatorluğunun metabolik ilişkileri ve yine ondaki küresel ayrığı Türkiye üzerinde nasıl işlediği belirler. Bu evrensel-tikel arasında diyalektik biçimde işleyen kuvvetler bütününe tikellik düzleminde örnekler vermek gerekirse; COVID-19 tedbirleri gereği sosyal yaşamın kısıtlanmasında “büyükşehirler ve Zonguldak” (Tatlıcı ve Hamsici, 2020) şeklinde Zonguldak’ın ayrıca eklemelenmesinin sebebi Zonguldak coğrafyasına ait kültürel olan ve kader vasfı taşıyan bireysel ve toplumsal yatkınlıklar değil, oradaki demir-çelik sanayi ve madencilik sektörü sebebiyle ortaya ayan beyan serilen metabolik ayırım ve bu sebeple diğer kentlerden fazla ortaya çıkan akciğer rahatsızlıklarıdır. HES'lere dair siyasal mücadelelerin güdüldüğü mekânlarda, bu mekânların kültürel imleyeni o bölgenin coğrafyasına dair varolan ve hep varolmuş olan “kültürel bir isyan geleneği” değil, oradaki sermayenin varlığı ile ortaya yine ayan beyan serilmiş metabolik ayırım ve bu metabolik ayırımı varoluşlarında hissederek özneleşen oranın yerel vatandaşlarının tepkileridir. Peki coğrafya kavramı, pejoratif bağlamından uzak ve kapitalist üretime eleştirel bakan bir bakış açısıyla böyle tarif edilebilirse, deyişin ikinci kısmı olan “kader” kavramı ile ilgili aynı merkezden neler söylenebilir?

Yukarıda bu kavrama kısa da olsa değinilirken, onun küresel düzlemde kapitalist gerçekçilik kavramının Türkiye’de yeniden-kodlanışının vücut bulmuş hali olduğunu belirtmiştim. Burada mevzubahis olan kapitalist gerçekçilik kavramının biraz daha açılmasında fayda var. Kapitalist üretim biçimi ve onun kültürel boyutunun Fredric Jameson ile beraber en büyük eleştirmenlerinden biri olan Mark Fisher, *Kapitalist Gerçekçilik* kitabında şöyle söylüyor;

Kapitalizm, inançlar ritüel veya simgesel incelik düzeyinde çöktüğü zaman geriye kalan şeydir ve kalan tek şey, harabeler ve kutsal emanetler arasında tökezleyerek yürümeye çalışan tüketici-seyircidir. (2021, s. 11)

Fisher'ın burada bahsettiği tüketici-seyirci öznesini, bu arasında yürüdüğü harabelerin varolabilecek en iyi gerçekçilik olduğunu ve bundan daha iyisini yaratmayı ne zaman kolektif ve siyasal olarak dener ise ancak ve ancak daha kötüsünü yaratabileceğine (Cox ve Whalen, 2001) ikna eden kolektif sinizm, kapitalist gerçekçiliğin kendisi olarak tanımlanabilir. Kapitalist gerçekçiliğe göre bir bakıma, mümkün olan dünyaların en iyisinde yaşamaktayızdır. Kapitalist ufkun ötesinde bir ufuk yoktur ve bunu değiştirmek için atılacak her türlü kolektif adım Stalin SSCB'si yahut Hitler Almanya'sı gibi trajik olaylar ile sonuçlanacaktır. Bu açıdan bakıldığında kapitalist gerçekçilik için kolektif varoluş biçimimizde ancak küçük reformlar yapmak gerçekçidir, radikal bir değişimin tahayyülü saçma fanteziler, bu tahayyülleri aktüalize etme çabaları ise kötülüğün kendisini uyandırmaktır. Deleuze ve Guattari'de gördüğümüz üzere, kapitalist üretim biçimi kültürel ve kolektif inançları her düzleme uygun bir şekilde yeniden-kodlayabiliyorsa, bu gerçekçiliği belirli ülkelerin belirli kültürel deyişleriyle uyumlu hale getirmesi onun için işten bile değildir. Kader kavramı ve onun işaret ettiği kuvvetler burada artık semavi dinlere ait bir kavram olmaktan çıkmış ve adeta "din olarak kapitalizm" (Benjamin, 1996) şeklinde işleyen bir kültürelliğe ait hale gelmiştir. "Coğrafya kadedir" çünkü kapitalist üretim biçiminin içinde olduğu sermaye imparatorluğu döneminin ürettiği uzamsallıklar, aşkın bir yasa gibi değişimin mümkün olmadığı kapitalist gerçekçilikten asla ayrı düşünülemez. Peki, yukarıda coğrafya kavramına ilişkin güdülen kavram savaşı, burada kader kavramı için güdülmeye kalkılırsa, kapitalist gerçekçiliğin kaderinin dışında kalan coğrafyaya dair nasıl bir kadeden söz edilebilir? Coğrafya, şayet kapitalist gerçekçiliğin sınırlarını çizdiği bir kaderselliğe ait olmaz ise, sınırsız ve insan öznesinin her türlü arzusunun aktüalize edildiği bir uzamsallık olarak mı görülmelidir? Cevap elbette ki hayırdır. Doğanın sınırları, kapitalist üretim biçiminin sonsuz büyüme arzusu ile imlenen sınırları değil, kendisinin maddi yasalarıdır. Engels gibi diyalektik materyalist bakış açısına sahip olan birinin ona yöneltilen eleştirilerin aksine dediği gibi; "Özgürlük, doğa kanunlarından bağımsızlaşma hayalinde değil, bu kanunların bilgisinde yatar" (Engels, 2017, s. 136). Demek ki aslen bakıldığında kader olarak hem kolektif hem de bireysel bağlamda yapıp edebileceklerimizin sınırını varolan coğrafyanın aşkın ve değişmez kültürel tarihi değil, bugün varolduğu gibi uzun dönemde aslen sürdürülemez olan ve her değer düzlemine kendi yasalarıyla istila eden kapitalist üretim biçiminin zorunlulukları hiç değil, doğanın yasaları ve "ona uyumlu bir varoluş" (Engels, 2017, s. 138) inşa edebilme becerimiz belirler. Kapitalist dünyada ilgili deyişin kader kavramının bağlamını, semavi dinler üzerinden tartışmak ancak ve ancak teolojik bir entelektüel tartışma olabilir. Bugünün yapısallığında ise "coğrafya kadedir" in kader mefhumu yalnızca kapitalist gerçekçiliğin sistematik akışlarının varoluşunun devamını sağlama amacı güder. Ancak bu sebeple kader kavramını, bir uzam imleyeni olarak beliren ve doğaya dair bir mesele olan coğrafya kavramından tamamen koparmak değil yeni ve eleştirel bir bağlamda yeniden ele almak gerekir. Coğrafya, doğanın yasalarının sınırlarını, kader ise ona uyumlu bir varoluş yaratmanın sınırlarını belirlemelidir.

Sonuç

Tüm makale boyunca işlendiği üzere, coğrafya bugün kültürel düzlemde anlamı yeniden ürettiği itibarıyla kader değildir. Ancak coğrafyanın sınırları doğanın yasaları gereği çizildiğinde ona uyumlu bir kolektif yaşam kurmak, onun kaderinin sınırlarıdır ve bugün kapitalist üretim biçiminin yarattığı sermaye imparatorluğu, aslen makalede savunulduğu bağlamıyla kader kavramının sınırlarını alt üst etme ve insanlığı büyük bir yıkıma sürüklemenin peşindedir (Kolbert, 2014). Doğa bilimleri bu konuda oldukça net iken, sosyal bilimlerin kökten ve radikal bir değişime olan sinik yaklaşımı sebebiyle coğrafyaya atfedilen kapitalist sınırsızlığa bahaneler üretmek üzere ortaya çıkan bir dolu “bilimsel” çalışma mevcuttur.⁴ Kültürel olarak Türkiye’nin tikel bağlamında da coğrafyaya bu şekilde atfedilen kapitalist kaderin hem kendisini hem de sürekli kodladığı ve yeniden-kodladığı kültürel bağlamları reddetmek ve başka ufuklar tahayyül etmek bilimsel bir zorunluluk haline gelmiştir. Post-kapitalist bir coğrafyanın doğa yasalarına dair bir kadersellik, siyasal ve kolektif olarak arzu edilebilir (Fisher, 2020) ve aktüalize edilebilir olarak ele alınmalı, sosyal bilimlerde doğa bilimleri gibi bu konuya netlik ile yaklaşmalıdır. Bu çalışmanın amacı da, özel bağlamda “coğrafya kaderdir” deyişinin akademik literatürüne radikal ve farklı bir açıdan yaklaşarak katkı yapmak olurken genel bağlamda ise bahsi geçen post-kapitalist siyasallık arzusuna bir katkıda bulunabilmek olmuştur.

- 1 Bir sosyal formasyonun bir ülkeye özgü olması durumu hakkında detaylı bir tartışma için için bkz. Wood, 2002.
- 2 En önemli örnekleri için bkz. Harvey, 2010; Harvey, 2012.
- 3 Konuyla ilgili çok değerli bir oşinografi çalışması için bkz. Clausen ve Clark, 2005
- 4 bkz. Arthur ve David ve Gert, 2009; Mol ve Sonnenfeld, 2000

Kaynakça

- Akbulut, Ö. Ö. (2009). *Siyaset ve yönetim ilişkisi: kurumsal ve eleştirel bir yaklaşım*. Turhan Kitabevi.
- Aksu, C., Erensü, S., ve Evren, E. (Eds.). (2016). *Sudan sebepler: Türkiye’de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*. İletişim Yayınları.
- Arthur, M., David, S., ve Gert, S. (2009). *The Ecological Modernisation Reader*. Routledge.
- Bağış, B. (2017). İktisadiyat perspektifi üzerine: sermaye üretimi, katma değer yaratma ve bölgesel kalkınma. *İktisadiyat*, 1(1), 13-38.
- Benjamin, W. (1996). Capitalism as religion. *Selected writings*, 1, 1913-1926.
- Clausen, R., ve Clark, B. (2005). The metabolic rift and marine ecology: An analysis of the ocean crisis within capitalist production. *Organization & environment* 18(4), 422-444.

- Cox, C., ve Whalen, M. (2001). On evil: an interview with Alain Badiou. *Cabinet Magazine Online*, 5, 2.
- Dean, J. (2012). *The communist horizon*. Verso Books
- Deleuze, G., ve Guattari, F. (2000). *Anti-oedipus*. A&C Black.
- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler*. İ. Uysal (çev.). Norgunk Yayınları.
- Durmuş, E., ve Kenan, B. A. Ş. (2016). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının coğrafya kavramına ilişkin metaforik algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 75-92.
- Engels, F. (2017). *Anti-dübring*. Boitempo Editorial.
- Fisher, M. (2020). *Postcapitalist Desire: The Final Lectures*. Repeater.
- Fisher, M., ve Güven, G. Ç. (2021). *Kapitalist gerçekçilik: Başka alternatif yok mu?*. Habitus Yayıncılık.
- Foster, J. B., Clark, B., & York, R. (2011). *The ecological rift: Capitalism's war on the earth*. NYU Press.
- Foster, J. B., ve Clark, B. (2016). Marxism and the Dialectics of Ecology. *Monthly Review*, 68(5), 1-17.
- Fukuyama, F. (2006). *The end of history and the last man*. Simon and Schuster.
- Harvey, D. (2010). *Social justice and the city* (Vol. 1). University of Georgia Press.
- Harvey, D. (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. Verso books.
- Harvey, D. (2018). Universal alienation. *Journal for Cultural Research*, 22(2), 137-150.
- Journos, 140. (2021, Nisan). *Tarih tekerrür*. [Video] Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=gs0tJjTQeaA>
- Kolbert, E. (2014). *The sixth extinction: An unnatural history*. A&C Black.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (Vol. 142). Blackwell.
- Lewontin, R. C., Rose, S., ve Kamin, L. J. (2019). *Genlerimizden İbaret Değiliz: Biyoloji, İdeoloji ve İnsan Doğası*. Yordam Kitap.
- Moore, J. W. (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. Verso Books.
- Mol, A. P., ve Sonnenfeld, D. A. (2000). *Ecological Modernization around the World: Debates and Critical Perspectives*. Frank Cass and Co.
- Mészáros, I. (2006). *Marx's theory of alienation*. Aakar Books.
- Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-26.
- Pfeifer, G. (2017). *The question of capitalist desire: Deleuze and Guattari with Marx*.
- Roffe, J. (2010) Capitalism. Parr, A. (Ed.). *Deleuze dictionary revised edition*. içinde (s. 34-37). Edinburgh University Press.
- Sayer, D. (1987). *The violence of abstraction: The analytic foundations of historical materialism*.
- Tatlıcı, E. ve Hamsici, M. (2020, 19 Mayıs). *Zonguldak: Koronavirüs döneminin '+1' kenti* [Video]. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52857040>
- Thoburn, N. (2003). *Deleuze, Marx and politics* (Vol. 38). Routledge.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (2021). Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr>.
- Traverso, E. (2018). *Solun melankolisi: Marksizm, tarih ve bellek*. E. Ersavcı (çev.), İstanbul İletişim Yayınları.
- Wallerstein, I. (2004). World systems theory. *End of Capitalism Garner & Hancock*, 611-616.
- Weber, M. (2002). *The Protestant ethic and the "spirit" of capitalism and other writings*. Penguin.
- Wood, E. M. (2002). *The origin of capitalism: A longer view*. Verso.
- Wood, E. M., ve Köymen, O. (2016). *Sermaye imparatorluğu*. Yordam Kitap.